

252 Наукові записки № 40. Літературознавство
вибраних творів. Альбом. – К., 1994.; Франко 1981: Франко І.
«Наймичка» Т.Шевченка // Франко І. Зібр. тв.: У 50 т. – Т. 29. – К.:
Наукова думка, 1981.; *Шевченко 1990*: Шевченко Т. Пов. зібр. тв.: У
12 т. – Т.1. – К.: Наукова думка, 1990.

Stanzel F. Die typischen Erzählsituationen im Roman. – Wien –
Stuttgart, 1969.

Микола Ткачук, проф. (Тернопіль)

ББК 82.3 (4 УКР)

УДК801.81:161.2

Українські митці ХХ століття у силовому полі Тараса Шевченка

Розглядаються питання спадкоємності і творчої рецепції, образів, концептів та ідей Тараса Шевченка в ХХ столітті в українській літературі. Митці слова у своїх естетичних шуканнях спиралися та художні здобутки поета, продовжували його традиції і на цій основі моделювали художню картину світу та місце людини в ній.

Ключові слова: *традиції, рецепція, наратив, наратор, новаторство, художній світ, жанрове багатство, поетика.*

Ktchuk M.P. Ukrainian artists of the XXth century in Taras Shevchenko's force field.

The questions of succession and creative reception, of images, concepts and Taras Shevchenko's ideas in the XXth century in Ukrainian literature are discussed in the article. The artists of words in their searchings based themselves on the poets artistic achievements, pursued his traditions and modeled artistic picture of the world and human being's place in it on this basis.

Key words: *traditions, reception, narrative, narrator, novelty, artistic world, genre variety and poetics.*

Творчість Т.Шевченка, його рецепція завжди були тісно пов'язані з національним і духовним буттям народу. Особливо міцніли ці зв'язки у революційну та пореволюційну добу, якими були перші десятиліття ХХ ст. У цьому процесі постать поета була силовим полем, яке визначало характер естетичних шукань нової генерації митців, які взорували на нього й продовжували його

традиції. В пореволюційні роки культура українського народу, мова якого протягом кількох століть зазнавала жорстоких заборон і переслідувань, тепер забуяла суцвіттям талантів, бурхливо розвиваються жанри, стильові течії. Українська література впевнено утверджувалась під гаслами духовного оновлення і національного відродження.

Творчий вплив Шевченка на дискурсивну практику митців був плідним і вагомим. Передусім, у 20 – 30-х роках ХХ століття заявила про себе масова поезія, пролетарська лірика, що її творили селяни, робітники, бійці, які спиралася на шевченківські образи, мотиви, афористичні вислови, вдавалися до цитатного дискурсу, конотацій, переспівів. Це була поезія відкритої спрямованості, що культивувала громадянські, політичні ідеї та емоції. Так, молодий поет Олександр Руднев у своєму «Гімні» (1920) писав: «Прийде пора – і встане Україна, / Робочий люд відкине кайдани, / І – плачучи – обійме мати сина, / І заблищать оновлені лани», що перегукується з поезією Шевченка «І Архімед, і Галілей»: «І на оновленій землі / Врага не буде, супостата, / А буде син, і буде мати, / І будуть люде на землі».

На поетичному обрії новітньої поезії засяяла постать молодого і самобутнього поета Василя Чумака (1900 – 1919), розстріляного денікінцями в Києві. Він увійшов в українську літературу єдиною збіркою «Заспів» (1919). Як митець, Чумак формувався під впливом поезії Т.Шевченка, від якого поніс у серці «заряд шевченківської соціальної і національної туги» (Д.Павличко) В ранній поезії він дякував своєму шкільному товаришеві Іванові Паляничці за Шевченків «Кобзар», під впливом якого почав писати вірші. Художній світ молодого поета наповнений закличками «порвати кайдани і волю окропити», вірою в силу Шевченкового слова. Він героїзував подвиг людини й народу, прославляв ідею революції й відродження України як держави: «Вдаримо гучно ми дзвонами, – / Володарі світу з кордонами, / Вже не потрібні ви нам». Образ правди – наскрізний у ліриці Шевченка. Так само до образу правди звертався Чумак. Свою поетичну богиню він назвав «Музою-Правдою», просив її, аби вона обдарувала його слово «сталлю-гнівом», окрилила правдою: у його візії революція – це «закривавлені пожари / темнодимні / і нестримні / затопляють береги». Гартоване слово митця-

пророка надихає молодь до перемоги: «Прямуй же, страднику святий: / твої шляхи – широко розляглись, / твої пісні далеко розлились, / в твоїх словах – вогонь мети!» Витонченістю почуттів і художню майстерністю вирізняється поезія «Сьогодні ходив на могилу матері...», в якій по-шевченківськи оспівується синівська любов до матері.

Яскравим поетом-імпресіоністом був Василь Еллан-Блакитний (1894 – 1925), який захоплювався творами Т.Шевченка. У нього він навчився дотримуватися своїх переконань, давати правдиву оцінку подіям і явищам у житті України. Його лірику переповнюють шевченкові мотиви боротьби, життєствердження: «Ні слова про спокій! Ні слова про втому! Хай марші лунають бадьорі й гучні!» Ліричний герой прагне змінити старий світ: «Вмремо, – а здобудем ключі від життя». У збірці «Удари молота і серця» (1920) ліричний герой Блакитного наділений Шевченковою ненавистю до кривдників народу, пристрасною сповіддю людини, яка горіла єдиним – утверджувати добро як дію, виборювати свободу рідному краю. Поет писав поезії-марші, поезії-марсельези, в яких риторично, але з афористичним напруженням відбив дух доби, соціальне й національне пробудження мас («Після «Крейцерової сонати», «Бастилія», «Канонада»). Шевченківські мотиви посяяного *слова*, любові до народу проймають його поезію у прозі «Україні» (1917), написану з емоційною експресією, ораторським пафосом, із сміливими історичними символами та алюзіями. Лірична рефлексія наповнена щирими зізнаннями, вірою у світле майбутнє України: «Тобі, Україно моя, і перший мій подих, і подих останній. Я сію *слова* на нивах твоїх – посію *слова*, хай з них виростуть трави, і квіти розквітнуть, а онуки на чоло тобі покладуть з них вінок...» Ліричний герой відчуває себе щасливим, бо «кропить рубінами крові тернистий свій шлях в ім'я Будучини твоєї». Шевченківські образи Запорожжя, Коліївщини, Великого Лугу, топос вишневих садків, пшеничних ланів маркують поетичний образ вітчизни. Звідси – експресивна тональність, поетична стихія ліризму, злива метафор і густа конденсація думок, що було притаманне і Шевченкові.

Дмитра Загула (1890 – 1944), поета-символіста, вразило розуміння Кобзарем руху історії, моральна краси народу в боротьбі за свободу. У поезії «Читали ми твої слова» він веде діалог з

поетом, застосовує його метафору «*біблійні глаголи*», образи та символи, розширюючи інтертекстуальне поле творів: «Уже повстав найменший брат, / З рабів зробилися герої, / Стікає кров'ю вічний кат / Під громом кованої зброї». Шевченкове «на сторожі... поставлю слово» в інтерпретації Загула звучить так: «А слово праведне твое / Стоїть одвіку на сторожі». У річищі шевченківських традицій автор збірок «Наш день», «Мотиви» (1927) оспівує нову добу, пісню «вільну», яка єднає народ. Його лірику проймає шевченківська туга: йому сумно, що в його рідному краї, Буковині «брати мої в неволі», несуть «чужої держави іржаве ярмо». Як і Шевченко, колись уболівав за поневолену Україну, так і ліричний герой Загула переймається неволею рідного краю – «гуцульським горем». Він так само, як і Шевченко, вірить у майбутню свободу батьківщини: «О, любя земле, рідна земле, / пилинко в бурі світовій! – / далекі заклики даремні, – / бо я до смерті тільки твій». У Шевченка образ Дніпра, а в Загула образ Черемошу символізують безсмертя українського народу.

У силовому полі естетики Т.Шевченка розвивався Дмитро Фальківський (1898 – 1935) (справжнє прізвище – Д.Н.Левчук), син селянина-чабана села Лепеси на Брестчині (нині Білорусь), який познайомився з «Кобзарем» Т. Шевченка, навчаючись у Брест-Литовській гімназії. Ця книга була для нього дороговказом у житті, під її впливом він почав віршувати, ставши співцем Полісся. Як і Шевченко, молодий поет черпав образи, символи з творів усної народної творчості – джерела сили і поетичного натхнення, усвідомлюючи себе часткою народу. Любов до України, змальовання чудових красвидів, працьовитих поліщуків, їх змагань за кращу долю визначає пафос циклу віршів «Полісся» Фальківського: «Очерет мені був за колиску; / В болотах я родився і зріс. / Я люблю свою хату поліську... / Я люблю свій зажурений ліс. / Що там тропіки. Що там пампаси? – / І Тибет, і Урал, і Кавказ». Як і Шевченко, поет співчував знедоленим і скривдженим, тим, хто тяжко працював на панів, але не мав хліба, щоб нагодувати дітей. Твори поета, в яких змальовано бідкування поліщуків, перегукується з рядками Шевченка: «А онде під тином / Опухла дитина, голоднеє мре, / А мати пшеницю на панщині жне». У Фальківського автодієгетичний наратор, в якому вгадуються риси поета, змальовує картини злиденного життя чабанів, сумні

пісні матері, похилену хату, що перегукуються з шевченковими рядками: «Мені аж страшно, як згадаю / Оту хатину край села». Шевченківська тональність відчутна у збірці «Обрії» (1927), в якій осуджено безглузде й немилосердне кровопролиття, «білий» і «червоний» терор, якими б гаслами він не прикривався був антилюдяним. Яскравими фарбами зображено масштаб соціальних потрясінь і людських трагедій у пореволюційну добу, братовбивчу війну: його ліричний герой-селянин «прийшов і став на пожарище: / – Нема ні хати, ні хліва... / І яюсь мимоволі нижче / Сама схилилась голова» («На пожарищі»). Шевченків чотиристопний ямб увиразнює горе хлібороба. Картина драматичного «пожарища» перегукується з передбаченою Кобзарем «збудженої» в огні та «окраденої» України. Лірику Фальківського пронизує любов до людини, віра в перемогу добра над злом, в якій ліричний герой підноситься до шевченківського гуманізму.

Зв'язок з традицією Шевченка зберіг Євген Плучник (1898 – 1936), якому він присвятив поезію «Шевченко». Ліричний герой зізнається: «Коли надійдуть втома і зневір'я, / В його портрет вдивляюся тоді – / І знову в серці відчуваю мир я / І тихий голос радісних надій». Для Плучника замислене чоло Кобзаря стало «символом над часами, / Того, що в нас нове перемогло!». Поет вдається до шевченківської ремінісценції: новий день «розквітне / І на його оновленій землі» розквіте нове життя. Плучник успадкував від Шевченка його людинолюбство, гасло: не має в світі нічого кращого за людину і матір з малим дитятком на руках. Лірика Плучника відбила настрої доби, відтворюючи драматизм буття людини в жорстокому світі катастроф, революції та братовбивчих воєн. Громадянську війну в Україні він зобразив як вселюдське лихо. У центрі його поетичних мініатюр – картини розстрілів, безжально обірваного людського життя, безглуздя ситуації, коли брат убиває брата: «А хто з них винний, а хто з них правий! – З-під однакових стріх» («Сідало сонце»). Ліричний герой Плучника в поезії «Шевченко» заявляє: «я знов часам назустріч згоден, / Бо чую я часів жаданих крок! / Щасливий нарід, що його відродин / Був на землі воістину пророк». Експресіоністська лірика Плучника будувалась, за словами М.Рильського, на поетиці «короткого удару», щоб такими емоційно разючими образами передати жахливу руїну України. Цим стиль Євгена Плучника нагадує

експресивну тональність Шевченка: «Україно! Україно! / Оце твої діти, / Твої квіти молодії, / Чорнилом політі. / Московською блекотою / В німецьких теплицях / Заглушені!.. Плач, Україно! / Бездітна вдовице!» («Сон. У всякого своя доля...»)

З шевченківською вірою у відродження України жив ліричний герой романтичних поезій Юрія Яновського (1902 – 1954), який ставився до Шевченка-романтика з пієтетом. У поезії «В Шевченків день» автор збірки «Прекрасна УТ» («Україна Трудова» – М.Т.), застосовуючи образи й ремінісценції Кобзаря, утверджує нові естетичні критерії творення мистецтва: «Кожен рік стрівасш на сторожі... / Певно, бачив ти, поете чесний, / Кров ворожу? / Ми зірвали силою залізо! / Ми розбили пута молотками! / То для нас і сонце понад лісом / Та шляхами». Художній дискурс Яновського жилили шевченківський дух волелюбства, романтика, а також концепт відродження України. Він формував лірико-неоромантичну стильову течію в українській прозі ХХ століття, взоруючи на Шевченкове уміння поєднати реалістичність образів з романтичним пафосом, звичайні вчинки людини з героїчним началом. Як і шевченківські гайдамаки, повстанці селян Яновського творять історію України: «Ми стаємо плечима до плечей, і світ одчинено, як двері!» Цей героїчний дух жив у героїв Шевченка. Автор «Чотирьох шабель» (1930) наповнює ним смисл життя персонажів своїх творів. Порушені Шевченком питання історичної пам'яті українців знайшли своє втілення і розвиток у романі «Чотири шаблі» (1930). Наратор-усезнавець застосовує зовнішню і внутрішню фокалізацію в епізодах вінчання Шахая в козацькій церкві. Герой по-новому осмислює історію народу, спостерігаючи «старовинні ікони, прототипами яких були братчики-будівельники, з кошового отамана, з курінних». Це були лицарі, які виборювали свободу Україні. Командир повстанців порівнює минуле і сучасне й робить висновок: потрібно шаблею захищати народ від неволі. «Шахаєві приходило на думку царське панування, уся історія народу – славна, гучна і завше великодушна». Перед його очима постали Максим Залізник, Семен Неживий, Яків Швачка, Іван Бондаренко – «всі славні колії, чисті серця 70-х років ХVIII віку, месники за кривду, за бідних». А ось окреслилася постать Петра Калнишевського, – останнього кошового Січі – «цокотів чотками в самітньому затворі

Соловецького монастиря: двадцять сім років прями старий степові думи». Повстанська армія Шахая подібна до шевченкових загонів гайдамаків, які символізують непокорену Україну. Яновський змальовує революцію як важливу подію в історії народу, який завжди прагнув до свободи і щастя. Як колись визвольні прагнення Залізняка, Гонти, Яреми та інших персонажів Шевченка покликали до участі в повстанні «коліїв», так і четверо друзів з «Чотирьох шабель» – Шахая, Галата, Остюка, Марченка – спонукала українська національна революція виборювати свободу своєму народові: «Ми будемо готові до того, щоб не дати нігде, нікому, нічого за нас вирішувати», – каже Шахай. Він окреслює своє бачення історичного розвитку України: у створеній державі буде правити не цар, а народ. Тоді «розіллються медові ріки, щастя і радість!» Поступово анархічну силу селян-повстанців він спрямовує у річище дисциплінованої армії. Адже національна революція дала унікальний шанс здобути незалежність: «Є один момент, коли птах щастя сідає на землю... Прогавивши хвилину – будеш чекати сотні років і носити на своїй шії прокляття мільйонів». На погляд наратора Яновського, на кінець історії ступає «придушена, але жива нація». Чи скористається своїм шансом народ? Спираючись на традиції Шевченка, наратор Яновського вкладає в уста Шахая такі тривожні судження: «Я ненавиджу нашу націю за те, що вона не вміє до краю думати й до краю діяти». Тому й оцінка Богдана Хмельницького Кобзарєва – негативна.

Шевченкова історіософія відлунує у романі «Вершники» (1935) та ін. творах митця, визначає спадкоємність ідей та героїв. У цьому новаторському творі яскраво виявляють себе традиції Шевченка та їх розвиток. У степу під Компаніївкою воюють один з одним четверо братів з родини Половців через ідеологічні переконання: протистояння набуває фатальних вимірів. Кожен з братів представляє певну політичну силу: Андрій очолює загін добровольчої армії, Оверко захищає інтереси Української народної республіки, Панас – махновець, на полі бою з'являється під чорною фаною, Іван – червоний командир, служить більшовикам. Між ними немає злагоди, перекреслюються національні духовні й родові цінності: «Тому роду не буде переводу, в котрому браття милують згоду». «Рід розпадається, а клас стоїть», – ці антигуманні слова сказав Іван. Літературознавець Юрій Лаврінєнко відзначив,

що «тема згуби матері, роду нації через зневагу і нічим не обмежену політичну боротьбу синів-братів сягає апогею у творі прозаїка. Тому отруйною кислотою відгонить від фальшивої підливи чужинця-комісара Герта, що в кінці новели «Подвійне коло» втішає приголомшеного трагедією згуби трьох братів комуніста Івана: «Одного роду, та не одного з тобою класу». Образи Шевченка немов оживають у художньому світі роману Яновського: в імені сталевара з Донбасу Чубенка постають його передки-козаки, які носили «чуби» – пасьмо волосся «під оселедець».

Шевченко постійно звертався до образу зорі, яка в художньому світі його творів є семантично багатовимірною, символізуючи то Україну, то кохану дівчину, то долю, то рідну матір. У «Вершниках» Яновського Шевченків образ зорі поглиблюється: ковалеві Максиму зоря Альдебаран служить провідною зіркою в житті, який викував залізну троянду – символ революції. Герой твору Данило вдивляються в зорі – і перед ними постають картини повстання в селі Турбаї на Полтавщині (1789), боротьба односельчан за свободу. Героїчні риси односельчан успадкував Данило, творячи революцію. Загін Чубенка супроводжує сузір'я із зорею Альдебаран як журавлиний ключ вічності. Такі перегуки з шевченківськими образами і символами розширюють семантичне поле художнього світу Яновського, окреслюють його новаторство.

Речник українського національного відродження Микола Хвильовий (1893 – 1933) прагнув піднести українську літературу до світового рівня. 1921 року він назвав Шевченка своїм попередником і пророком, написав за мотивами «Катерини» новели «Життя», «Легенда», але з позицій авангардного поета критикував героїв Шевченка та його читачів. Наратор Хвильового міркує про роль Шевченка в історичній долі народу. Одні персонажі захоплюються «Кобзарем», як Нюся в оповіданні «Редактор Карк», вважають його національним пророком, а інші – заперечували його культ революціонера, «виразника інтересів трудящих», що його підносила більшовицька вульгарно-соціологічна критика, акцентуючи на так званій класовій боротьбі. Герою роману «Вальдшнепи» (1926) Дмитру Кармазову чужі псевдонаціональні та більшовицькі «пророки». Він бачить відродження України, яке